

הפסיכולוגיה של עיצוב המרחב הציבורי בשכונות מתחדשות

RE:MIND

המרחב הציבורי איננו רק תשתית פיזית, אלא גם תשתית רגשית-תפיסתית.

מחקרי פסיכולוגיה סביבתית ותכנון עירוני מצביעים על כך שעיצוב, ניהול ותחזוקה של המרחב משפיעים באופן ישיר על תחושת הביטחון והשייכות, על איכות המפגש החברתי, ואף על עצם המוטיבציה לצאת מהבית. כבר בשנות ה־60 הצביעה הוגת התכנון העירוני ג'יין ג'ייקובס על כך שהעיר פועלת דרך פסיכולוגיה של עיצוב ושימוש, ולא רק דרך תכנון פיזי - תפיסה שפיתוחה והעמקתה המחקרית נמשכו בעשורים שלאחר מכן, בפרט בעבודתו של האדריכל והתיאורטיקן של המרחב הציבורי יאן גהל.

רחוב המאופייין בתאורה 'חמה' (גוונים צהובים-אמבריים) חזיתות שקופות, ריהוט רחוב ופעילות ונוכחות אנושית רציפה מתפרש במערכת התפיסתית שלנו כמרחב בטוח ומזמין. לעומת זאת, מרחבים ציבוריים המאופיינים בתאורה 'קרה' או לבנה חזקה, חזיתות אטומות והיעדר חיים גלויים לעין, עלולים להיתפס כזרים ואף מאיימים.

אלמנטים תכנוניים ועיצוביים בסיסיים מתורגמים ישירות לחוויה הפסיכולוגית של המשתמש במרחב הציבורי. שקיפות חזיתות מייצרת פיקוח חברתי טבעי, ותחושת "עיניים על הרחוב", המחזקת ביטחון אישי; רציפות שימושים, לצד נוכחות יומיומית של אנשים ופעילות מגוונת, יוצרות צפיפות (predictability) ודפוסי שימוש מוכרים, ותורמות להפחתת תחושות של ניכור ואיום חברתי במרחב הציבורי. נקודות ציון וסמננים ייחודיים משפרים קריאות (legibility), התמצאות וזיכרון מקום. מכלול מרכיבים אלו מחזק את תחושת השליטה של הפרט במרחב ואת נכונותו להשתמש בו לאורך זמן. שכפול תכנוני-עיצובי מוחק זהות ומטשטש שייכות, בעוד שמרחב המספר סיפור מקומי, משמר חומרים וזיכרונות ומאפשר שונות, מחזק גאווה קהילתית ומעודד שימוש פעיל במרחב.

תופעות אלו פוגעות בנגישות ובאיכותם של שירותים קהילתיים, מסחריים, בריאותיים וחינוכיים, כמו גם באיכות השטחים הפתוחים. השפעות אלה מצטברות ומשפיעות על איכות החיים, על היחסים הקהילתיים ועל הכלכלה המקומית.

בתקופה זו המרחב הציבורי הופך לזירה יומיומית שבה נבנים או נשחקים יחסי אמון -הן בין התושבים לבין עצמם והן בינם לבין הרשות המקומית והמערכת העירונית. מכאן נובע הצורך לעבור לתפיסה של המרחב הציבורי כמערכת מתפתחת, המחייבת ראייה שכונתית רחבה וניהול מותאם לשלב הביניים של ההתחדשות. שלב זה איננו רגע חולף, אלא תקופה ארוכה ולעיתים חופפת בין בנייה לאכלוס.

בהקשר זה, התערבויות זמניות כגון שימושי ביניים, פתרונות הצללה ושיבה זמניים, פעילות קהילתית במרחב הפתוח או ביטויים יצירתיים על גדרות אתרי בנייה, אינן תוספות שוליות אלא אמצעים מעשיים לצמצום הפגיעה באיכות החיים ולשמירה על תחושת רציפות תפקודית וחברתית לאורך זמן. ניהול תהליך ההתחדשות והמרחב הציבורי הנלווה אליו מחייב רגישות לשונות החברתית על בסיס גיל, מגדר, מעמד כלכלי ותרבות (תוך תשומת לב לאוכלוסיות פגיעות), שיח מתמשך עם התושבים ובחינה מתמדת של השפעות התכנון לאורך תקופת השינוי. שילוב כלים אלה במסגרת תכנונית-ניהולית רחבה הופך את המרחב הציבורי בתקופת שינוי ממשטח מעבר למשאב פעיל לבניית חוסן רב-ממדי - חברתי-קהילתי ופיזי-תפעולי - המאפשר שמירה על קשרים, אמון ותפקוד רציף גם בתנאים של עומס ושיבוש.

גם לממד הפיזיולוגי תפקיד מרכזי בעיצוב החוויה המרחבית. עצים, צל, תנועה טבעית של רוח ועלים לצד אפשרויות ישיבה חופשיות - שאינן מחייבות צריכה, תשלום או הזמנה מראש (כגון ספסלים, מדרגות ישיבה, אדניות וקירות נמוכים) - וכן קיומם של 'מרחבי ביניים' בין הפרטי לציבורי (מבואות, חצרות משותפות, מרפסות קרקע, רחבות כניסה ושבילי גישה מוצלים), משפיעים באופן ישיר על רמות הסטרס בגוף ומאפשרים הסתגלות הדרגתית מן המרחב הביתי אל המרחב הציבורי. לכך מצטרף מעבר רציף, נגיש ונוח מהדירה למדרכה - מסלול ברור, קצר ונטול מכשולים כגון מדרגות חדות, שערים סגורים, חציות לא ברורות או הפרשי גובה קיצוניים - אשר מפחית מאמץ פיזי ונפשי, במיוחד עבור ילדים, קשישים ואנשים עם מוגבלות. מכלול מרכיבים זה מפחית עומס חושי, תורם לוויסות פיזיולוגי ומחזק את נכונות השהות והשימוש במרחב הציבורי. כאשר אין מרחב מעבר מדורג בין הדירה למדרכה, או כאשר הירידה לרחוב מורכבת ומלווה בהפרעות מתמשכות, מצטמצמת הספונטניות ונחלשת האינטראקציה היומיומית. במגדלים, בצפיפות גבוהה ובסביבה רוויית בנייה, חשיבותם של מרחבי ביניים, גינות כיס ומקומות שהות לא-פורמליים מתחדדת אף יותר.

הבנה זו של המרחב הציבורי כתשתית רגשית, תפיסתית ופיזיולוגית אינה נותרת ברמה התיאורטית בלבד, אלא נבחנת בפועל בתנאים המורכבים של תהליכי התחדשות עירונית.

תהליכי התחדשות עירונית בשכונות רבות בישראל נמשכים שנים ולעיתים אף עשורים, ומלווים בעבודות ממושכות היוצרות תקופות ארוכות של שיבוש וקטיעה של המרחב הציבורי. שיבושים אלה נובעים ממטרדי בנייה מתמשכים (רעש, אבק ופסולת), לצד צמצום או גריעה של מרחבי מפגש, חסימות רחובות, עומסי תנועה ומצוקת חניה.

התחדשות הרואה במרחב הציבורי תשתית רגשית-תפיסתית וחברתית, ומנהלת אותו באופן מודע לאורך כל שלבי התהליך בקנה מידה שכונתי, יכולה לחזק ביטחון, שייכות ואמון - ולהפוך את תקופת השינוי להזדמנות לבניית קהילה חזקה, עמידה ומרוכדת יותר.

